

צדק סביבתי

אבנר דה שליט

בשנת 1991 הציעה מדינת לואיזיאנה לרשויות בארה"ב לבנות בתחומה מתקן להעשרת אורניום, שייצר 17% מהאורניום המועשר בארה"ב. סקר רחב נערך בכדי למצוא את האתר המתאים ביותר לשם כך. ה"זוכים" היו תושבי מדינת לואיזיאנה. המתקן תוכנן להיות ממוקם ליד שתי עיירות, פורסט-גרוב וסנטר-ספרינגס, אזור שעד אז היה נטול כל תיעוש, אזורי מסחר, קניונים, וכדומה. להיפך, תושבי העיירות הם מהמעמד הכלכלי הנמוך, ולכן רובם השתמשו באדמות האזור לגידול ירקות ופירות, לשם צריכה משפחתית. בדרך כלל מקרים כאלה אינם גורמים לתגובה כלשהי מצד התושבים המקומיים, מלבד הבעת אי נחת בינם לבין עצמם, בעיקר משום שהם משוללים כל ידע כיצד להתארגן ולפעול. אולם במקרה הזה, התושבים המקומיים התארגנו נגד הכוונה למקם ליד בתיהם מחסנים ובהם 100 טונות שפוכת רדיואקטיבית. המאבק שלהם הפך לאחד מהמאבקים המשפטיים הנלמדים היום בארה"ב. שש שנים אחר כך קיבל בית המשפט את טענתם, שהחלטה למקם את האתר ליד בתיהם היתה פסולה, משום שהיתה נגועה ב"גזענות סביבתית". למעשה, המאמץ להוכיח זאת לא היה כל כך קשה, משום שהתושבים ועורכי דינם יכלו להצביע על תופעה מתמשכת בארה"ב, לפיה סיכויך לגור ליד מתקן המהווה איום סביבתי גדולים פי ארבעה אם אתה/ה שחורה/ה מאשר אם אתה/ה לבן/ה. הנתונים במקרה הספציפי הזה היו בולטים. הועדה שהחליטה על מיקום האתר בחנה 78 חלופות. אחוז השחורים בארה"ב הוא 13%. אחוז השחורים באתרים שהיוו חלופה ראשונית היה 28.4%. לאחר מיון ראשון בחנה הועדה 37 אתרים, בהם היוו השחורים 36.8% מהאוכלוסיה. המיון הבא התייחס לשה אתרים, ובהם היו השחורים 64.8% מהאוכלוסיה. לבסוף נבחר אתר (העיירות פורסט-גרוב וסנטר-ספרינגס) בו היוו השחורים 97.1% מהאוכלוסיה. במסמך ההקמה של האתר לא הובאו בחשבון ההשפעה הסביבתית של האתר על התושבים, בריאותם, רווחתם, אורח חייהם, ועל הסביבה הטבעית.

לו היה זה מקרה יחיד, ניחא. ניתן היה להצדיקו כמקריות. אלא שחוקרים רבים בארה"ב - הבולט שבהם הוא רוברט בולארד (Bullard) -- הוכיחו, שישנו דפוס החלטות החוזר על עצמו במקרים כאלה. גם בארצנו ניתן להצביע על כך, שבאופן תדיר, האוכלוסיות הנחשפות למפגעים סביבתיים הן אוכלוסיות מוחלשות, מיעוטים, או אוכלוסיות מעוטות אמצעים.

אחד המקרים הבולטים של אי צדק סביבתי הוא המקרה של שבט האוגוני (Ogoni)

בניגריה. ב-1958 גילתה חברת הנפט של (Shell) מצבורי נפט גדולים בדלתה של נהר ניגר. היום חברת של היא יצרן הנפט הגדול ביותר בניגריה (שני מיליון גלונים של נפט מידי יום). המצבורים הללו נמצאו בשטחם של אנשי האוגוני, אשר נושלו מכל הזכויות לקרקע על ידי הממשלה הצבאית של ניגריה, הגם שאלה היו האדמות בהם השתמשו לחקלאות ודיג במשך עשרות ומאות שנים. לפי הערכות של גופים מערביים, כאלף מאנשי האוגוני מתו, ושלושים אלף נהיו חסרי דיור, בגלל פעילות חברת של (הווה אומר בשל זהום האויר, הדליקות הרבות, והפיצוצים שקרו באזור הקידוחים, חלקם במרחק של פחות ממאה מטר מבתי האוגוני), ובכל זאת התושבים המקומיים לא קיבלו כל פיצוי מחברת של. תחת זאת החברה העבירה אחוזים מהרווחים לממשלת ניגריה. גשם חומצי, ערפיח וזהום מקורות המים היו למנת חלקם של האוגוני. באוגוסט 1993 החל נפט דולף לתוך שטחי המגורים של האוגוני במשך 40 ימים. כאן חשוב לציין שלחברת של היתה מדיניות של הקלת ראש בבעיה. על פי מסמך של ארגון גרינפיס (Greenpeace) למרות ששל קודחת במעל 100 מדינות, 40% מהדליפות קרו בשטח ניגריה. על פי עדויות מאוחרות יותר של אנשי הממשל הניגרי, חברת של אף דרשה מהם לפעול נמרצות כנגד המחאות של אנשי אוגוני. בנקודה זאת ניסה הסופר הניגרי הנודע קן סרו-ויוה (Ken Saro-wiwa) לעזור לאנשי האוגוני. הוא יצא חוצץ כנגד השילוב של האינטרס הכלכלי והפוליטי, שסופו השפלת האוגוני ופגיעה קשה בסביבה. הוא הקים קבוצת מחאה מקרב אנשי האוגוני, אשר פעלה בדרכים לא אלימות; ביחד הם מחו כנגד חברת של.

חברת של מעולם לא ערכה סקר השפעה על הסביבה בניגריה, באזור קידוחיה, משום שהממשלה הניגרית מעולם לא דרשה ממנה לעשות זאת. תחת זאת, כאשר האוגוני הפגינו מול המתקנים של של, אנשי החברה הזמינו את הצבא הניגרי לפעול כנגדם. באחד המקרים נהרגו 80 מפגינים. הממשלה הניגרית אף עצרה את קן סרו-ויוה, ובנובמבר 1995 הוציאה אותו להורג יחד עם שמונה מחבריו. חברת של לא הנידה עפעף. היא הוציאה הודעה לעתונות, על פיה הדרישות, המושמעות בעולם, שהחברה תבקש מניעת ביצוע גזר הדין, הן "דרישות מסוכנות". ימים ספורים אחר כך נאלצה חברת של לשכור שרותים של שבע חברות תדמית בכדי להיאבק בחרם בינלאומי של צרכנים. לבסוף, לאחר לחץ מסיבי מצד האיחוד האירופאי והאו"ם, אבל לא פחות בגלל חרם בינלאומי, שהובל על-ידי ארגונים סביבתיים, החליטה חברת של לערוך רפורמות ביחסה לתושבים המקומיים, ואף הפסיקה את הקידוח באדמות האוגוני.

ההתייחסות של פירמות וממשלות מהעולם הצפוני, המנצלות את תמימותם ולעתים בערותם של תושבי אפריקה, ואת הציניות של הממשלות שלהם, בכדי להתעשר תוך כדי חשיפתם למפגעים סביבתיים, מעוררת לעתים חלחלה. (ראו המקרה המתואר לעיל של מציאת חומרים כימיקלים מסוכנים ש"יוצאו" לניגריה והושארו שם גלויים). התמונה

המצטיירת היא שגם בתוך המדינות המפותחות וגם כאשר מדובר ב"ייצוא" של פסולת כזאת, הקבוצות הסובלות הן של לא לבנים.

האם המדיניות הזאת וההחלטות הללו הן בהכרח גזעניות? לי עצמי אין תשובה ברורה לגמרי לכך. ייתכן שההחלטה למקם את האתר בלואיזיאנה, ליד עיירות של כמעט מאה אחוז תושבים שחורים, לא נבעה משום שהם היו שחורים, אלא משום שהם היו קבוצה חלשה פוליטית וכלכלית, ולא היה צפי שהיא תשמיע קול מחאה ותפעל נגד ההחלטה. לעומת זאת, ייתכן, כפי שטוענת למשל הפילוסופית הידועה קריסטין שרדר-פרשט, שהיה כאן אקט ברור של גזענות. כך או כך, ברור, שהחלטות מהסוג הזה הן חלק ממסכת של אי צדק סביבתי, אשר פוגע מאד באוכלוסיות המוחלשות. אי צדק זה הוא נורא גם אם אינו בגדר גזענות, משום שהוא מהווה זלזול מוחלט באדם.

התופעה הזאת מתאפשרת בין היתר משום שאי הצדק הזה לא פעם אינו נראה לעין. כאשר מבטלים קצבת ילדים או מפטרים עובדים ניתן לראות זאת מידית, במספרים. אבל כאשר אנשים מסוימים גרים במקום שבו יש תמותה גבוהה יותר ממחלות נשימתיות בגלל זיהום אוויר, הנתונים מצטברים לאורך זמן, ואינם חד משמעיים: קשה להוכיח שבכל מקרה ומקרה יש קשר בין המחלה לזיהום האוויר; ייתכן אולי שלכל בר דעת הקשר בין זיהום האוויר הגבוה ואיכות חיים נמוכה בגלל מחלות נשימתיות ברור למדי, אבל מבחינה משפטית לעתים קשה להוכיח את הקשר בכל מקרה ומקרה, גם אם סטטיסטית הקשר ברור. על כן הנתונים הללו "מתמססים" לכדי תמונה לא ברורה דיה בכדי שנוכל לזעוק חמס.

מה הוא, אפוא, אי צדק סביבתי? המאפיין הראשון של סוגיות חלוקה בנושאי סביבה הוא, שבדרך כלל לא מדובר בטובין פרטיים (כמו קנין או זכויות) שמחולקים, אלא טובין צבוריים, ונגישות אליהם: אוויר נקי, מים נקיים, אדמה נקייה, שמורות טבע, וכיוב'. אלה הם טובין, שהשימוש בהם אפשרי (או אמור להיות אפשרי) ונגיש לכל, ושאינם אדם אחד משתמש בהם, אזי מן הסתם כל האחרים גם אמורים להשתמש בהם. חישובו למשל על תאורת רחוב. אם העיריה מספקת תאורה ברחוב, ברי שברגע שהתאורה הזאת מסופקת עבור מר פלוני, גם מר אלמוני יכול ללכת ברחוב ולהנות ממנה. לטובין כזה קוראים טובין צבורי. לא פעם מתייחסים לטובין כזה כבעייתי, משום שייתכן מצב בו פלוני שילם את מיסוי עבור התאורה ואלמוני לא, אולם גם מר אלמוני יכול להנות מהליכה לאור מנורות הרחוב. הבעיות של אי הצדק מתחילות, כאשר קבוצה מסוימת של אנשים מוצאת את הנגישות שלה למוצר הזה מוגבלת בגלל סיבה כלשהי.

המאפיין השני של אי צדק סביבתי קשור באפליה, שלעתים היא פועל יוצא של טפול מקצועי בזיהום. ככזאת היא בלתי נמנעת; אבל יש לתקנה מיד, ולא כך קורה. כמוכן, לעתים האפליה הזאת יכולה היתה להימנע; אבל הבה נניח שאין כאן כוונת זדון (אחר

כך אשוב לדון באפשרות שהאפליה נובעת ממניעים לא טהורים). ובכן, רוב הבעיות של צדק סביבתי קורות כאשר טובין מסוים מיוצר (נניח, חשמל זול יותר, או מכוניות מהירות יותר) והמחיר הסביבתי הוא זיהום. במשך שנים רבות לא נחשב הזיהום כמחיר שאנו משלמים, ולכן גם לא הוכנס לשיקולי העלות. השימוש באויר נחשב לחופשי. (אם כי כבר באמצע המאה ה-19 כתב הפילוסוף והכלכלן האנגלי ג'ון סטיוארט מיל, כי קרוב היום בו יכירו בכך שאויר הוא טובין צבורי שיש להגביל את השימוש החופשי בו, קרי את יכולת הזיהום שלו. אבל דווקא אישיות חשובה זאת, שהשפיעה רבות על הפוליטיקה והמשפט בבריטניה, לא הצליחה לשכנע את מקבלי החלטות בנושא זה). היום אנו מבינים שזיהום אויר גורם למחלות, והטפול בהן יקר מאד; יתירה מכך, זהו אויר ומחלות (ואף מוות) הם פגיעה קשה באיכות החיים, אפילו אם, ואולי בגלל שאין לכך ביטוי במובן של מחיר כספי.

כל זה די ברור מאליהם, ולכן רועש הצבור לא פעם על זיהום, שהוא פועל יוצא של ייצור מוצר, שאיש לא משתוקק לו בין כה וכה. אולם השאלה היא זאת: הבה נניח שייצור אותו מוצר אינו סתמי, ושאינו יש צורך אמיתי בו. נמצאנו, שהצבור כולו יוצא נשכר מהשימוש במוצר זה (נניח חשמל). אולם מי הם אלה שמשלמים על כך? האם חלוקת הנטל (קרי, החשיפה לזיהום) היא שווה? הגיאוגרף האמריקני הנודע דיויד הארווי הראה שהחלוקה אינה שווה כלל וכלל. חוקרים אחרים, בעיקר בבריטניה, מצאו שיש קשר ישיר בין החולשה הפוליטית והכלכלית של אוכלוסיות, לסיכויים שלהן להיות אלה שנושאים בנטל.

מדוע נטל החשיפה לזיהום אינו נחלק שווה? על סיבה אחת ניתן לכתוב שהיא סיבה "הגיונית". זיהומים שונים, בעיקר של חומרים מסוכנים, צריכים להיות מטופלים באופן מקצועי, ולשם כך יש לרכז אותם. אולם הסיבה השניה היא שלועדות, שמחלטות על מיקום מפעלים מזהמים, אתרים לריכוז פסולת, וכדומה, נוח יותר למקם מקורות זיהום כאלה באזורים מוחלשים כלכלית ופוליטית, משום שאוכלוסיות אלה חסרות מיומנות של מאבק נגד החלטות כאלה (הדוגמה של התארגנות התושבים בלואיזיאנה היא היוצא מן הכלל). על כן רוב הסיכויים שהחלטות כאלה תעבורנה ללא התנגדות.

הבעיה של אי צדק סביבתי מתעצמת כאשר אנו רואים שבדרך כלל האוכלוסיות, שיושבות בועדות הללו, או במשרדים הממשלתיים, אינן האוכלוסיות, שגרות בשכונות או יישובים מוחלשים. בשל כך אין כמעט מגע בלתי פורמלי בין האוכלוסיות הנפגעות ממפגעים סביבתיים למקבלי החלטות. ב"מגע בלתי פורמלי" אני מתכוון למפגשים לא רשמיים (בחנות המכולת, כאשר מביאים את הילדים בבוקר לבית הספר, בבית הקפה השכונתי, בבריכה, בתיאטרון, וכדומה) בהם אנשים יכולים לפגוש ולהכיר את מקבלי החלטות ולהציג את האינטרסים שלהם בדרך זו או אחרת. הכרות כזאת יוצרת תחושה

של אמפטיה והכרת ה"אחר". מכיוון שבמדינות רבות קיים כמעט נתק מוחלט בין קבוצת האוכלוסין של מקבלי החלטות לבין הנפגעים הראשיים ממפגעים סביבתיים, לא ניתן להשפיע על קבלות החלטות באופן כזה.

הוסיפו לכך את הנתון, שבדרך כלל הנהלות המפעלים מורכבות מאנשים, שגרים רחוק מהמפעל, ומגיעים אליו בנסיעה ממושכת במכוניתם, ותקבלו מצב בו ההחלטה על מיקום מפגעים סביבתיים, מתקבלת כמעט ללא התייעצות עם הנפגעים הראשיים. אלה הם בדרך כלל הפועלים במפעל, אשר גרים בקרבת מקום למפעל (משום שעלות המגורים שם זולה יותר, ומשום שהם יכולים לחסוך כך בהוצאות תחבורה). נניח, שהטעון שהנהלה כזאת עלולה להחליט ביתר קלות, לדוגמה, על חסכון בפילטרים בארובות המפעל, משום שהם עצמם ובני משפחותיהם לא יפגעו מהזיהום במידה שבה ייפגעו הפועלים ובני משפחותיהם, הוא טעון מוגזם. אבל מה שהוכח במחקרים רבים, למשל בוילס, הוא, שהפועלים עצמם חוששים לדרוש הטבות סביבתיות (כגון השקעה בפילטרים), משום שהם חוששים שיפוטרו.

בפרק הקודם דנתי בסוגיה, שכאשר אנו מכילים הגיון של שוק על נושאים סביבתיים אנו יוצרים עיוות לגבי השאלה הרלוונטית לנושא. אולם כעת אנו רואים, שאנו פותחים פתח לאי צדק שמכפיל עצמו. למה הכוונה? קחו לדוגמה את המקרה הבא: חברה של טלפון סלולרי מעונינת להקים אנטנה ביישוב מסוים, והיא יכולה לעשות זאת באחת משתי שכונות. האחת של תושבים אמידים, והשנייה של תושבים מוחלשים כלכלית. החברה פונה לרשויות, ואלה מאפשרים לה לעשות זאת, בתנאי שתפצה את התושבים המקומיים, משום שבאנטנות הללו כרוך סיכון של חשיפה לקרינה ועקב כך מחלות שונות. שימו לב, בהערת אגב, שאם מדובר במועצה מקומית, או עיריה, ייתכן שהיא בוגדת בכך בתושבים, ומעדיפה את השיקול הכלכלי (ייתכן שהחברה תשלם גם לה עבור מיקום האנטנה) שכן האינטרס האמיתי של התושבים הוא מניעת חשיפתם לקרינה. אבל נשוב למשא ומתן, שיתפתח בין החברה לבין התושבים. מובן, שהתושבים בשכונה האמידה ידרשו מחיר גבוה, או בכלל יתנגדו לכך בתוקף, ויעדיפו שלא לקחת את הסיכון. התושבים בשכונה המוחלשת, לעומת זאת, יתפשרו על מחיר נמוך יותר (אם לא יתנגדו לכך מכל וכל). הסיבה היא שכפי שכל תלמיד/ת כלכלה יודע/ת, העניים יותר מוכרים בזול יותר. בכך, אפוא, לא רק שפגענו במי שכבר מוחלש, אלא שגם ניצלנו את חולשתו: החברה שילמה מחיר זול על השרות.

הבה נשוב לנתון, שהנפגעים מהזיהום בדרך כלל חוששים לעתידם הכלכלי ולכן אינם מרימים קול כנגדו. עולה מכך, שהשאלה של אי צדק סביבתי הופכת לשאלה דמוקרטית: איך ניתן להשפיע בדרך יעילה ומהירה על מקבלי החלטות, כך שאי הצדק הסביבתי והפגיעה באוכלוסיות המוחלשות יימנעו? ממחקרים שנעשו באירופה עולה כי המודעות

בקרב האוכלוסיות הנפגעות עולה. בפני האזרחים הללו עומדות מספר אפשרויות, חלקן טובות להם בלבד - ולא דווקא לאוכלוסייה כולה או לסביבה.

מה הן האפשרויות? ראשית, האזרחים אשר בקרבת מגוריהם ממוקם אתר מסוכן מבחינה סביבתית יכולים לדרוש פיצוי כספי. מבחינת התושבים זאת אולי הזדמנות "לצמצם את המינוס" בחשבון הבנק, והפיתוי רב, אולם אין בכך פתרון לבעיה עצמה: הסיכון הבריאותי או המטרד הסביבתי עדיין קיים. נניח שמדובר במפעל שגורם לרעש רב, שעלול לגרום לירידה ביכולת השמיעה, או לחוסר שינה, מה שיוביל אחר כך לחוסר ערנות וירידה בתפקוד הכללי. ה"פיצוי" הכספי אינו מפצה במובן הבסיסי, שהשמיעה של מי שעובד במקום, או גר בקרבת מקום, תיפגע גם אם אותו אדם יקבל כסף. שנית, גם בכלים הכלכליים ובחישוב לטווח ארוך, עלות הטיפול במחלה או בבעיה שנוצרת כתוצאה מהזיהום תהיה תמיד גבוהה לאין שעור מהפיצוי הכספי שיעביר הגוף המזהם. שכן לו היה על הגופים המזהמים לפצות באופן ריאלי (אם קיים בכלל סכום כסף שיכול לפצות פיצוי "ריאלי", למשל, על חרשות, או על סרטן בגיל מוקדם), הרי שסכום זה היה חייב להיות גדול מאד, והגופים הללו לא היו עומדים בכך, והמפגעים לא היו ממוקמים באזור זה מלכתחילה. נוסף לכך, הנסיון מראה, שבמקרים של תביעות לפיצויים, הצדדים יגיעו להתמקחות קשוחה ואף לעימות משפטי. מה לעשות, והגופים המזהמים, קרי בדרך כלל קונצרנים גדולים, עשירים יותר, ויכולים להרשות לעצמם שכירת עורכי דין בעלי שם ומנוסים, ועל כן בפועל התוצאה אינה מאפשרת לתושבים הנפגעים פיצוי הולם. אבל מעבר לכך, גם אם התושבים יקבלו פיצוי "הולם" לסבל שנגרם להם, הם לא יפתרו את הבעיה הסביבתית, ולא ימנעו נזק מאחרים. להיפך, במידת מה הם מעניקים לגיטימציה לפעולות המסיבות נזק סביבתי וחושפות אנשים ובעלי חיים לסכון רב, משום שהם כאילו טוענים שהדבר קביל, בתנאי שהנפגעים יפוצו על כך. ייתכן. אבל גם ייתכן לטעון שישנם נזקים שהם בלתי קבילים גם אם כרוך בהם פיצוי כספי. לשם המחשה, נניח שאדם מסוים, נקרא לו יוסף, אינו אוהב את הכלב של שכנו, שאול. יוסף מציע לשאול פיצוי כספי, תמורת זה שיואל לאפשר לו, ליוסף, להרוג את הכלב, ושאול מקבל זאת. מובן שהדבר צריך להיראות לנו בלתי מוסרי בעליל גם אם הפיצוי הכספי היה גבוה.

מה היא, אפוא, האפשרות השנייה, הפתוחה בפני התושבים, מעת שהכירו באי הצדק הסביבתי? הם יכולים לדרוש את הפסקת הזיהום, את ביטולו המוחלט, ללא קשר מי נפגע ממנו. בכך יפעלו לא רק להגנה על עצמם וסביבתם, אלא גם להגנה על כל נפגע פוטנציאלי. יתירה מכך: בכך הם יתרמו תרומה מכרעת לכך שבעתיד אפשרויות כאלה לא תישנה, או לפחות תהינה ספורות יותר, משום שהמזהמים ידעו שהם עלולים לעמוד בפני דרישה חד משמעית להפסקת הזיהום, מה שיעלה להם ממוך רב.

עד כאן ניתן היה להבין מדברי כאילו הקשר בין אי צדק לסביבה הוא בכך שמפגע סביבתי גורם לאי צדק. אולם עלי להדגיש, שהקשר בין אי צדק לבין בעיות סביבתיות

הוא דו-סיטרי. לא פעם הבעיה היא שבגלל קיומו של אי צדק מבני בחברה, קל למזהמים או לגורמי הפיתוח להעביר החלטות ולבצע מפגעים סביבתיים. אי הצדק הכלכלי יוצר אי צדק פוליטי בכך שהוא מחליש אוכלוסיות שלמות ומדיר אותן ממרכזי קבלת ההחלטות. האוכלוסיות הללו הופכות לקשות יום ועליהן לדאוג לפרנסה ולקיום בסיסי; אין להן פנאי לנסוע להפגין מול הכנסת, לכתוב למקבלי ההחלטות, ללחוץ ולזעוק. על כן הן מוחלשות מבחינה פוליטית. אלא שזהו מעגל קסמים. ככל שהקבוצה חלשה פוליטית כך קל יותר להתעלם ממנה במישור הכלכלי, וכך גם היא נתפסת לא פעם כ"אשמה" במצבה. כדוגמה, ראו את תוכנית ויסקונסין שהציע שר האוצר דאז בנימין נתניהו. התכנית הזאת הטילה את האחריות למצבם של המובטלים על המובטלים עצמם: אם הם אינם עובדים הרי שהם האשמים במצבם.

ההבדל בין תפיסה זאת לתפיסה, שהעני הוא עני משום שזה רצון האל, אינו גדול. האשמה היא על הקורבן, והמנצל, הנהנה מן הסתם מהמצב, יכול להמשיך בשלו. כך גם, לא פעם שמעתי אנשים אומרים, שהסיבה שאוכלוסיות חלשות נזוקות מזיהום היא שהן בטלניות; "עליהם לקום ולהתארגן ולהיאבק כפי שאנחנו עושים זאת" אומרים אותם אנשים, מבלי לשים לב שאותן אוכלוסיות הן באופן מסורתי אוכלוסיות מוחלשות, שלא למדו כיצד מתמודדים פוליטית, שלא קיבלו כל יעוץ או הכשרה, ושמן הסתם עסוקות במאבק קיומי כלכלי של שרידות ואין להן פנאי להתארגן להפגנות, להפניה לבג"ץ, או לכתבת מכתבים לרשויות.

נמצאנו, שקיים קשר הדוק בין אי צדק סביבתי לבין העצמה של האוכלוסיות. ב"העצמה" אני מתכוון למצב בו האזרחים מקבלים עוצמה פוליטית על ידי רכישת מיומנות פוליטית וחינוך. ללא שני אלה קבוצות מוחלשות נידונות להשתרך מאחור, לא להיות מסוגלות להיאבק, ולהיות יותר ויותר תלויות בבעלי העוצמה. אשר על כן אני מוצא את הטענה כאילו אנשי הסביבה, שטוענים שיש לחנך וללמד את האוכלוסיות המוחלשות כיצד להיאבק למען הגנה על הסביבה, הם פטרנליסטים, הכופים את ערכיהם והווי החיים שלהם על אוכלוסיות שאינן מעונינות בכך, אני מוצא טיעון זה לא רק תמוה, אלא אף צבוע (טיעון זה הוצג לא פעם לא רק על ידי גורמי הפיתוח, אלא גם על ידי פוסט-מודרנים, שקוראים בכך תיגר על הלגיטימיות של אידיאולוגיה סביבתית). הרי דווקא במצב בו לא תהיה העצמה, בו לא תיחשפנה האוכלוסיות המוחלשות לסיבות למצבן, הן תפתחנה תלות גבוהה בבעלי הידע, בבעלי ההון, ותיאלצנה לפנות אליהם בבוא העת לסייע בעדן, אם סיוע משפטי, או סיוע רפואי. יש לכן להבחין בין פטרנליזם וקביעה מה טוב לזולת, לבין העצמה. מטרת התהליך של ה"העצמה" אינו לדכא או להמשיך את התלות אלא להיפך, לשחרר את הקבוצות המוחלשות ממצב של תלות. אבל זהו תהליך שמחייב לשון שאינה ניטרלית ואינה חפה מנקיטת עמדה.